Przywiązanie w kontekście wrażliwości rodzicielskiej, socjalizacji oraz wpływów kulturowych

Autoreferat

Katarzyna Lubiewska

30.04.2019

1. Dane osobowe i przebieg zatrudnienia w jednostkach naukowych

a) **Imię i Nazwisko**: Katarzyna Lubiewska

b) **Posiadane dyplomy i stopnie naukowe**:

2003 stopień naukowy **doktora** nauk humanistycznych w zakresie **psychologii**
Akademia Bydgoska[1] (aktualnie Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)
Tytuł rozprawy: *Zakorzenienie w tradycjach rodzinnych młodych dorosłych przejawiających różny poziom agresywności*
Promotor: Prof. dr hab. Janusz Trempała

2002 stopień naukowy **magistra** w zakresie **psychologii**
Akademia Bydgoska

1997 stopień naukowy **magistra** w zakresie **pedagogiki**
Wyższa Szkoła Pedagogiczna[1] (aktualnie Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)

c) **Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu i pełnionych funkcjach w jednostkach i stowarzyszeniach naukowych**:

2018 – aktualnie: **Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski**, Warszawa
Stanowisko: adiunkt, Zakład Psychologii Rozwoju Człowieka

2016 – aktualnie: stowarzyszenie ***Polski Oddział Towarzystwa Badań nad Emocjami i Przywiązaniem – SEAS Polska*** (KRS 638389)
Funkcja: prezes SEAS Polska i reprezentant Polski w w ***Society for Emotion and Attachment Studies***

2016 – aktualnie: ***Pracownia Badań Międzykulturowych nad Rozwojem*** w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Funkcja: kierownik

2003 – 2018: **Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego**, Bydgoszcz
Stanowisko: adiunkt, Katedra Psychologii Rozwoju Człowieka

2002 – 2008 **Uniwersytet Kazimierza Wielkiego**, Bydgoszcz
Funkcja: Uczelniany Koordynator ds. programu **SOCRATES-ERASMUS**

1997 – 2003 **Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego**, Bydgoszcz
Stanowisko: asystent, Katedra Pedagogiki Ogólnej

[1] Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w latach 2000-2005 nosił nazwę Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, zaś do 2000 roku Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

2. Osiągnięcie naukowe

Zgodnie z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2018 r. poz. 1789) w skład osiągnięcia naukowego wchodzi książka:

> **Lubiewska, K. (2019).** ***Przywiązanie w kontekście wrażliwości rodzicielskiej, socjalizacji oraz wpływów kulturowych*****. Warszawa: PWN.**

2.1. Cel naukowy pracy oraz badań

Głównym celem niniejszej pracy było przeanalizowanie rodzicielskich i kulturowych uwarunkowań rozwoju podstawowej i wtórnych strategii przywiązaniowych w okresie adolescencji. W tym celu osadziłam rodzicielstwo i przywiązanie w modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania (van IJzendoorn i Bakermans-Kranenburg, 1997) pomiędzy matkami i ich nastoletnimi dziećmi testując efekty moderacyjne zróżnicowanych kontekstów ekologicznych, w tym kulturowych zamieszkania rodzin na analizowany model.

Dwa problemy stały się dla mnie wiodące. Pierwszy z nich dotyczył konceptualizacji i operacjonalizacji tak przywiązania, jak i rodzicielstwa. **Uważam, że bez skalibrowanego teoretycznie i wspartego empirycznie podejścia do pomiaru analizowanych konstruktów precyzyjne testowanie modeli nie jest możliwe, zamazując raczej niż klarując obraz badanych procesów.** Taka sytuacja wydaje się występować w niektórych z dotychczasowych badań nad międzypokoleniową transmisją przywiązania. Drugi problem koncentruje się na przetestowaniu ekologicznych i kulturowych moderatorów modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania. **Poszukiwanie moderatorów międzypokoleniowej transmisji przywiązania jest niezbędne** (van IJzendoorn i Bakermans-Kranenburg, 1997 oraz 2019) **do określenia, w jakich warunkach transmisja ma miejsce, w jakich zaś nie występuje**. Sięganie w tym celu do zmiennych psychologicznych i genetycznych nie jest jak dotychczas wystarczające (Keller, 2014). Do tej pory w teorii przywiązania podejmowane są, aczkolwiek rzadko, analizy rodzicielskich uwarunkowań rozwoju przywiązania we wczesnym dzieciństwie w kulturach skrajnie tradycyjnych (np. w plemieniu Gusii w Kenii) w porównaniu z tzw. kulturami Zachodnimi (WEIRD; Western, Educated, Individualistic, Reach, Democratic countries/cultures za Henrich, Heine i Norenzayan, 2010). **Moim wkładem do analiz modelu międzypokoleniowej transmisji**

przywiązania jest zbadanie potencjalnych uwarunkowań rozwoju przywiązania w okresie adolescencji w kraju należącym do kulturowego kontekstu WEIRD, jakim jest Polska z uwzględnieniem jego wewnętrznego kulturowego i ekologicznego zróżnicowania. Należy zaznaczyć, że analiza procesów międzypokoleniowej transmisji w społeczeństwie polskim jest niezwykle cenna między innymi ze względu na gwałtowne zmiany społeczne, w tym w obszarze rodzicielstwa, dokonujące się po transformacji ustrojowej w 1989 roku. Współcześnie możemy obserwować różne pokolenia, które żyły w odmiennych warunkach socjalizacyjnych. Dane analizowane w części empirycznej książki są pod tym względem wyjątkowe. Pozwalają one bowiem na analizę dwóch pokoleń, matek wychowanych w warunkach Polski PRLu oraz ich dzieci, które jako pierwsze pokolenie urodziło się i wychowało w warunkach post transformacyjnych. Analizowane w książce młode pokolenie nastolatków dorastało zatem z jednej strony w domu rodzinnym, gdzie rodzice odtwarzali znane im (tradycyjne) strategie socjalizacyjne, z drugiej strony zaś w nowej rzeczywistości zachodnich wzorców życia obecnych w masmediach i w środowisku rówieśniczym. Tempo przyjmowania zmian społecznych w zakresie zachodniego stylu rodzicielstwa było w czasie zbierania analizowanych w książce danych odmienne. Razem z istniejącym od dawna zróżnicowaniem socjo-historycznym warunki te mogły ukazać wewnątrzkulturowe różnice w zakresie rodzicielstwa, jako kontekstu rozwoju przywiązania nastolatków, np. w środowiskach miejskich i wiejskich lub w regionach wschodniej i zachodniej Polski. Celem wyjaśnienia tak ujętych wpływów kulturowych na rozwój przywiązania w ramach modelu międzypokoleniowej transmisji posłużyłam się jedną z teorii **socjalizacji** oraz połączyłam analizy rodzicielstwa w **teorii przywiązania** z jego ujęciem w **koncepcjach rodzicielstwa** (nurt badań określany w literaturze zagranicznej jako *parenting*).

Zaprezentowane w pracy badania są częścią szerszego międzynarodowego projektu *Value of Children* (VOC; Trommsdorff i Nauck, 2005). Dotychczasowe analizy prowadzone w jego ramach dotyczą relacji międzypokoleniowych w podejściu międzykulturowym. Problematyka przywiązania była dotychczas podejmowana w ramach projektu w dwóch artykułach opisujących przywiązanie trzech pokoleń we Francji (Sabatier i Lannegrand-Willems; 2005) oraz związki kontroli matki z przywiązaniem nastolatków w Indiach i Niemczech (Albert, Trommsdorff i Mishra, 2014). Kontynuując w ramach projektu VOC badania nad problematyką przywiązania poddałam analizie w opublikowanych przeze mnie wcześniej pracach wybrane i różne elementy modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania pomiędzy członkami dwóch lub trzech pokoleń rodzin, testując zróżnicowane moderatory procesu międzypokoleniowej transmisji

przywiązania. Badania te nie dostarczają jednak spójnego obrazu ekologicznych uwarunkowań modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania. Były one bowiem oparte na globalnych i nie zawsze porównywalnych miarach tak przywiązania, jak i rodzicielstwa. Niemniej ich wyniki pokazywały pewien wzorzec efektów kulturowych na proces międzypokoleniowej transmisji przywiązania, którego przetestowanie stało się inspiracją do przeprowadzenia systematycznych i bardziej precyzyjnych tak teoretycznie, jak i empirycznie badań prezentowanych w książce.

2.2. Model badawczy

Poddany w prezentowanej książce analizom ekologiczny model międzypokoleniowej transmisji przywiązania (np. van IJzendoorn, Bakerman-Kranenburg, 1997) jest zaprezentowany na Rysunku 1. Przywiązanie matek i ich nastoletnich dzieci włączone do tegoż modelu ma trójwymiarową zaproponowaną przeze mnie, uzasadnioną teoretycznie i przetestowaną empirycznie w Badaniu 1 strukturę. Składa się na nią podstawowa strategia przywiązaniowa związana z ufnością wobec dostępności obiektu przywiązania w sytuacji stresu oraz wtórne strategie przywiązaniowe związane z brakiem ufności, a oparte na unikaniu bliskości z obiektem przywiązania i/lub niepokoju dotyczącym relacji z nim. Analizie został poddany generyczny model przywiązania, nie zaś przywiązanie badanych w relacji z określonym obiektem przywiązania.

Wczesna konceptualizacja uwarunkowań rozwoju przywiązania (Bowlby, 1969/2007), pionierskie badania Ainsworth i współpracowników (1978/2015), jak i badania późniejsze (np. metaanaliza Koehn, Kerns, 2018) wskazują na kluczową rolę rodzicielstwa w procesie międzypokoleniowej transmisji przywiązania. Dokładniej, wrażliwość rodzica jest wskazywana jako mechanizm, za pośrednictwem którego przywiązanie rodziców wpływa na jakość przywiązania ich dzieci. Stąd w modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania jakość przywiązania w pokoleniu starszym (np. matek) wyjaśnia jakość przywiązania w pokoleniu młodszym (np. dzieci) przy pośredniczącej roli jakości rodzicielstwa. Wrażliwość rodzicielska jest przeze mnie ujmowana, jako kompetencja będąca podstawą różnych wymiarów rodzicielstwa takich, jak akceptacja, czy kontrola (tak behawioralna, jak i psychologiczna).

Międzypokoleniowa transmisja przywiązania, której model jest zaprezentowany na Rysunku 1, jest w szerszym kontekście uwarunkowana zarówno charakterystykami osób biorących udział w transmisji, jak i wpływem czynników ekologicznych (van IJzendoorn, Bakerman-Kranenburg, 1997). Spośród nich najczęściej były dotychczas analizowane w roli moderatorów

modelu te, które dotyczą tak dziecka (np. zróżnicowana genetycznie podatność na wpływy środowiskowe), jak i matki (np. jej funkcjonowanie refleksyjne). Czynniki ekologiczne i kulturowe były dotychczas analizowane znacznie rzadziej, co stało się przedmiotem analizy w prezentowanej książce.

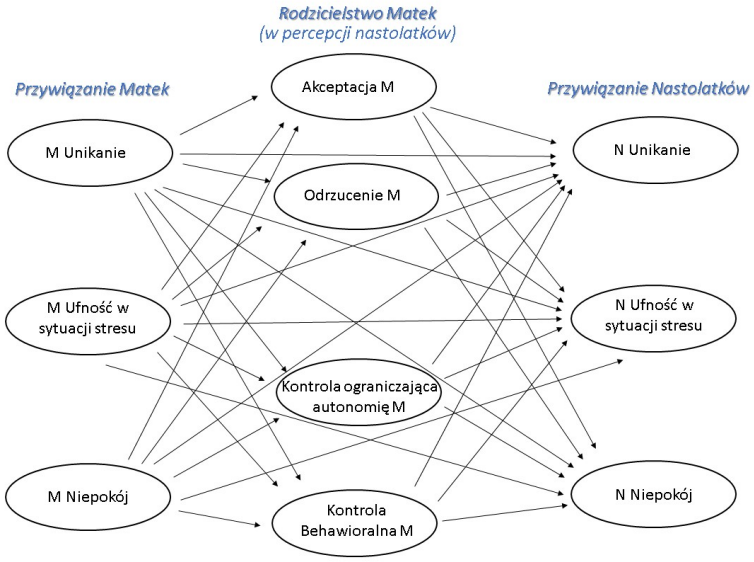

Rysunek 1. Model badawczy międzypokoleniowej transmisji przywiązania testowany w książce w zakresie związków między przywiązaniem matek i nastolatków z uwzględnieniem efektów mediacyjnych rodzicielstwa matki.

W zaprezentowanych przeze mnie w książce badaniach model międzypokoleniowej transmisji przywiązania zobrazowany na Rysunku 1 został poddany przeze mnie testowaniu dwukrotnie. Pierwszy raz był on przetestowany bez uwzględnienia moderatorów (Badanie 2). Drugi raz został poddany analizie po wprowadzeniu moderatorów do modelu (Badanie 3). Wprowadzone do modelu moderatory dotyczyły zróżnicowanych kontekstów zamieszkania rodzin wyznaczonych, jak założyłam, przez dwa kryteria. Pierwszym z nich był odmienny poziom **tradycjonalizmu kontekstu kulturowego** zamieszkania rodzin i związanych z tym doświadczeń socjalizacyjnych młodzieży w rejonach wiejskich versus miejskich (np. Kagitcibasi, 1996). Drugie kryterium było wyznaczone przez **uwarunkowane socjo-historycznie** różnice kulturowe regionów Polski wschodniej versus zachodniej, jako kontekstu rodzinnej socjalizacji nastolatków. W tym zakresie w oparciu o literaturę (np. Boski, 2009; Linke, 1998; Świda-Ziemba, 2000) oczekiwałam różnic kulturowych w strategiach socjalizacyjnych (rodzicielskich) związanych z rozwojem przywiązania nastolatków pomiędzy wschodnim versus zachodnim regionem Polski. Warto tutaj zauważyć, że regiony wschodniej i zachodniej Polski, podobnie jak rejony miejskie i

wiejskie mogą różnić się tradycjonalizmem środowiska socjalizacyjnego, tempem przyjmowania się zmian społecznych oraz globalną sytuacją ekonomiczną. Efektem może być większy tradycjonalizm kulturowy na wsiach i w regionach wschodniej Polski, aniżeli w miastach i regionach zachodniej Polski. Przetestowanie obu tych kontekstów, jako moderatorów tego samego modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania pozwala jednakże na wnioskowanie, czy różnice związane z międzypokoleniową transmisją przywiązania we wschodniej i zachodniej Polsce są tożsame, czy też odmienne z różnicami związanymi z zamieszkaniem rodzin na wsi lub w mieście. Odmienność w tym zakresie jednak może wskazywać na odmienności kulturowe w zakresie warunków socjalizacyjnych pomiędzy wschodnią i zachodnią Polską (odmienne, niż dla wsi i miast) wskazywane w literaturze socjologiczno-historycznej. Aby sprawdzić, czy różnice te mogą świadczyć o różnicach kulturowych w mniejszym stopniu związanych z sytuacją ekonomiczną tych rejonów/regionów Polski przetestowałam również jako trzeci moderator modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania zamieszkanie rodzin w południowych versus północnych regionach Polski, które w okresie zbierania danych VOC były mniej zróżnicowane ekonomicznie, aniżeli rejony miejskie versus wiejskie oraz regiony wschodniej i zachodniej Polski. Przyjęłam, że kontrola obu osi geograficznych różnic wewnątrzkulturowych będzie wskazywała na różnice kulturowe, jeżeli efekty moderacyjne będą silniejsze (lub częstsze) w regionach wschodniej versus zachodniej Polski, aniżeli (jak zakładam) w mniej zróżnicowanych kulturowo (socjo-historycznie) i ekonomicznie regionach północnej versus południowej Polski.

Hipotezy badawcze w Badaniu 3 oparte były na *hipotezie dopasowania kulturowego* (Friedman et al., 2010) wskazującej, że zachowanie rodzicielskie, które w danym kontekście kulturowym nie jest normatywne będzie wiązało się z negatywnymi efektami rozwojowymi u nastolatków. Na podstawie tych założeń zostały sformułowane hipotezy szczegółowe.

2.3. Metodologia badań

W badaniach poddałam analizie dane od 575 polskich nastolatków oraz ich matek zebrane w ramach międzykulturowego projektu *Value of Children and Intergenerational Relations* (VOC). Jest on realizowany od lat siedemdziesiątych XX wieku i aktualnie kierowany przez Trommsdorff i Naucka (np. 2005). W ramach owego projektu pełniłam rolę jego kierownika w Polsce zbierając dane w dwóch falach czego efektem była dwukrotnie większa próba matek i nastolatków, aniżeli wymagana w projekcie oraz zebrana w innych krajach. Do tego w drugiej fali projektu zebrałam

dane nie tylko od nastolatków, ich matek i babć ze strony matki ale również od ojców, co nie było wymagane przez międzynarodowych kierowników badań.

Próba badawcza i procedura badania. Do analizy zaprezentowanych w książce wybrałam dane zebrane od 575 z 600 diad matka-nastoletnie dziecko zamieszkujących w: Północno-Zachodnim (n = 178), Południowo-Zachodnim (n = 165), Południowo-Wschodnim (n = 99) i Północno-Wschodnim (n = 133) regionie Polski. Badani we wszystkich regionach pochodzili z rejonów wiejskich (n = 196) oraz miejskich (n = 378) z następujących województw: kujawsko-pomorskiego (i śladowej ilości z wielkopolskiego), warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, małopolskiego, dolnośląskiego oraz łódzkiego. Dane te zostały dwukrotnie zagregowane. Po pierwsze, dokonałam podziału na grupy rodzin zamieszkujących rejony miejskie versus wiejskie. Po wtóre, dokonałam podziału zgodnie ze zróżnicowaniem socjo-historycznym regionów zamieszkania rodzin (w oparciu o historyczną mapę porozbiorową Polski na regiony wschodnie versus zachodnie oraz północne versus południowe).

Dane były zbierane w dwóch falach. Pierwsza miała miejsce w 2006, druga zaś w 2009 roku. Biorąc pod uwagę to, że jednym z poznawczych celów prezentowanej pracy było uchwycenie zmian społecznych fakt, że dane były zbierane dekadę temu jest zaletą. Badaniu zostało poddane bowiem pierwsze pokolenie urodzone w okresie po transformacji ustrojowej w Polsce, którego rodzice mają odmienne doświadczenia socjalizacyjne. Wiek badanych dzieci pomiędzy 14 i 17 rokiem życia był kryterium rekrutacji rodzin do badania. Rekrutacja badanych odbywała się głównie przy pomocy szkół. Przeszkoleni ankieterzy badali rodziny w domu lub w dogodnym i wskazanym przez badanych miejscu.

Narzędzia pomiarowe. Głównymi narzędziami pomiarowymi, które zostały użyte w badaniach prezentowanych w pracy są skale samoopisowe mierzące generalne (nie relacyjne) przywiązanie matek i nastolatków oraz rodzicielstwo matki w percepcji nastolatków. Poza skalą przywiązania, *Adult Attachment Scale* (Collins, Read, 1990) oraz skalą rodzicielstwa *Acceptance-Rejection/Control* (Rohner, Cournoyer, 1994), w pracy zostały wykorzystane również inne skale pomiarowe, których wyniki były analizowane w Badaniu 1 oraz w Badaniu 3. Badanie 1 testowało trafność trzyczynnikowej struktury przywiązania w kontekście domen socjalizacji. Stąd poza narzędziami do pomiaru przywiązania i kontroli rodzicielskiej wykorzystałam dodatkowo w Badaniu 1 skale będące wskaźnikiem domen socjalizacji (np. jakości relacji nastolatka z matką) oraz teoretycznie oczekiwanych związanych z nimi efektów rozwojowych (np. satysfakcji/zadowolenia z życia). Ponadto, w Badaniu 3 został wykorzystany szereg skal

mierzących zmienne wykorzystywane w badaniach międzykulturowych do opisu analizowanego kontekstu kulturowego na poziomie jednostkowym (np. kolektywizm/indywidualizm, niezależne/współzależne Ja, czy wartości rodzinne).

2.4. Problemy badawcze i wyniki analiz

Wyniki dotychczasowych badań w zakresie międzypokoleniowej transmisji przywiązania nie są jednoznaczne. Problem polega na tym, że w raportach z dotychczasowych badań zarówno związki pomiędzy rodzicielstwem a przywiązaniem dzieci (głównie małych), jak i pomiędzy przywiązaniem rodziców (głównie matek) i ich dzieci są co najwyżej umiarkowane, a czasami wręcz nieistotne (Lubiewska, 2013). Pytanie, które się pojawia dotyczy tego, czy model międzypokoleniowej transmisji przywiązania jest nietrafny, czy może nie jest on dotychczas optymalnie testowany? Jednym z problemów leżących u podłoża słabych związków jest, moim zdaniem, sposób, w jaki ujmuje się oraz operacjonalizuje analizowane konstrukty, w tym przywiązanie i rodzicielstwo. Drugi problem wiąże się z brakiem testowania ekologicznych moderatorów wskazujących, w jakich warunkach transmisja jest silna, a w jakich proces ten nie zachodzi.

Problem 1: Konceptualizacja przywiązania i rodzicielstwa

Pierwszym problemem jest brak precyzji w operacjonalizacji oraz pomiarze przywiązania i rodzicielstwa. Po pierwsze trzonowe, z teoretycznego punktu widzenia, wskaźniki przywiązania są w większości skal pomiarowych mieszane z tymi mniej centralnymi. Po wtóre, pomiar rodzicielstwa oparty jest na globalnych wskaźnikach, nie zaś ich składowych wymiarach.

Konceptualizacja przywiązania

Pomiar przywiązania wydaje się dzisiaj dość daleki od konceptualizacji twórcy teorii przywiązania. Bowlby (1969/2007) wskazywał bowiem, że przywiązanie u swoich ewolucyjnych podstaw jest systemem ochrony przed zagrożeniem, u podłoża którego leży wrodzony behawioralny system przywiązania. Jest on aktywizowany poprzez bodźce interpretowane jako zagrożenie lub źródło dużego stresu. W odpowiedzi na nie pojawia się potrzeba poszukiwania bliskości z obiektem przywiązania. Jest to strategia podstawowa, która jest utrwalana, kiedy doświadczenia we wczesnych relacjach przywiązaniowych są pozytywne, czyli prowadzą do

ukojenia na skutek bliskiego kontaktu z obiektem przywiązania. Tak rozumiane ufne przywiązanie charakteryzuje około 60% osób niezależnie od kultury, czy ich wieku. Niemniej doświadczenia życiowe pozostałych osób są mniej optymalne, kiedy to opiekun nie był dostępny i/lub wrażliwy. Wtedy, zamiast poszukiwać bliskości z obiektem przywiązania w sytuacji stresu, jednostki takie preferują wtórne strategie przywiązaniowe (WSP) oparte na unikaniu bliskości lub na niepokoju przywiązaniowym. Podczas gdy ufność jest wyrazem generalnego zaufania w dostępność obiektu przywiązania w sytuacji stresu, WSP wydają się być na nią nadbudowane (Mikulincer, Shaver, 2007). Unikanie jest strategią behawioralną, zaś niepokój emocjonalną. Obie wynikają z braku zaufania wobec dostępności obiektu przywiązania (Fraley, Shaver, 2000).Takie podejście, w którym jako istotę przywiązania traktuje się ufność w sytuacji stresu, zaczyna być ponownie podkreślane w ramach teorii przywiązania (Allen, Stein, Fonagy, Fultz, Target, 2005; Cortina, Liotti, 2010). Jest ono również wskazane poza nią (acz nie testowane) w ramach koncepcji domen socjalizacji Grusec i Davidov (2010). W tym ostatnim podejściu ufność wobec obiektu przywiązania w sytuacji stresu i związane z jej rozwojem działania rodzicielskie są lokowane w jednej z pięciu domen socjalizacji, *domenie ochrony*. W kontraście jednak do obu tych podejść większość skal pomiaru przywiązania (w tym najpopularniejsza skala ECR dla dorosłych, czy *Security Scale* Kerns dla dzieci) dokonuje pomiaru tylko WSP. Takie podejście uniemożliwia badanie trzonowego wymiaru przywiązania, jakim jest ufność, np. w ramach modelu międzypokoleniowej jego transmisji.

Moim wkładem tak do teorii przywiązania, jak i koncepcji domen socjalizacji jest empiryczna weryfikacja trójczynnikowej struktury przywiązania, której dokonuję w Badaniu 1 prezentowanym w książce. W tym celu dokonałam: (1) reanalizy teoretycznej i empirycznej skali przywiązania *Adult Attachment Scale* (AAS; Collins, Read, 1990); oraz (2) analizy trafności predykcyjnej tak ujmowanej skali pomiaru przywiązania w kontekście innych domen socjalizacji.

Empiryczna analiza trójczynnikowej skali AAS była poprzedzona teoretycznym wyodrębnieniem z twierdzeń skali jej wskaźników dotyczących ufności nastolatków w dostępność obiektu przywiązania w sytuacji stresu (skala ufności przywiązaniowej). Następnie została przeprowadzona analiza empiryczna pozostałych wskaźników przywiązania wyłaniając podskale związane z WSP, czyli mierzące unikanie i niepokój przywiązaniowy. **Zaproponowane przeze mnie podejście do analizy struktury skali przywiązania jest unikatowe, bowiem bez wstępnej, teoretycznie zorientowanej strukturyzacji skali, analizy empiryczne nie są w stanie wyodrębnić podskali ufności spośród wskaźników wtórnych strategii przywiązaniowych**

(unikania i niepokoju). Zaprezentowane przeze mnie w książce wyniki analiz empirycznych struktury tej skali złożonej z podskal ufności oraz unikania i niepokoju, okazały się lepsze (w zakresie parametrów dopasowania modelu pomiarowego do danych), aniżeli wyniki analizy struktury zaproponowanej przez autorów skali oraz wykazanej w moich wcześniejszych badaniach opartych tylko na analizach empirycznych (Lubiewska, van de Vijver, 2019).

Następnie, analiza trafności zaproponowanego trzyczynnikowego ujęcia przywiązania została przeze mnie przetestowana w kontekście koncepcji domen socjalizacji, które powinny wyjaśniać specyficzne dla każdej z pięciu domen specyficzne dla każdej z nich efekty rozwojowe u dzieci. W jej ramach Grusec i Davidov (2010) lokują ufność przywiązaniową w domenie ochrony (DO). Należy ją traktować jako domenę odrębną od domeny wzajemności (DW) związanej z jakością relacji, w tym np. intymnością z obiektem przywiązania. Niemniej wiele skal pomiarowych przywiązania miesza ze sobą wskaźniki obu tych domen. W związku z tym ich rozdzielność wymaga nie tylko empirycznej weryfikacji struktury skali, ale i analizy trafności predykcyjnej wyodrębnionych czynników. Dalej, domena wzajemności (DW) powinna być traktowana jako odrębna wobec domeny kontroli (DK). Jest to o tyle ważne, że kontrola rodzicielska jest ostatnio wskazywana, jako ważna i mało zbadana w zakresie rozwoju przywiązania dzieci (van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 2019). Stąd, w prezentowanych w książce analizach trafność podejścia zaproponowanego w ramach domen socjalizacji została dodatkowo przetestowana w zakresie rozdzielności domeny wzajemności od domeny kontroli (DK).

W Badaniu 1 zaprezentowanym w książce zostały sformułowane i przetestowane trzy hipotezy szczegółowe. Pierwsza z nich (*hipoteza ochrony*) formułowała oczekiwanie, że ufność przywiązaniowa (DO) będzie wyjaśniała umiejętności regulacji emocjonalnej nastolatka, wskazywane przez zadowolenie nastolatka z życia. Zgodnie z teorią przywiązania oraz wskazaną teorią socjalizacji związek zadowolenia z życia z ufnością (DO) powinien być silniejszy, aniżeli jego związek zarówno z unikaniem i niepokojem przywiązaniowym (WSP), jak i z jakością relacji z matką (DW). Hipoteza ta została w niniejszym badaniu całkowicie wsparta empirycznie wykazując, że ufność nastolatków, nie zaś ich unikanie czy niepokój przywiązaniowy, wiążą się z ich zadowoleniem z życia. Dodatkowo, ufność wyjaśniała silniej ich zadowolenie z życia, aniżeli wyjaśniała intymność w relacji z matką. Następne dwie hipotezy, *hipoteza wzajemności* oraz *hipoteza kontroli*, testowały odrębność domeny wzajemności (DW) od domeny ochrony (DO) oraz

domeny wzajemności (DW) od domeny kontroli (DK). Wyniki Badania 1 wsparły jednak tylko pierwszą z nich.

Podsumowując chcę podkreślić dwa nowatorskie wyniki Badania 1. Po pierwsze **moje badanie jest pierwszym, które podjęło się przetestowania koncepcji rozłączności domen socjalizacji wspierając jej założenia**. Dotychczas były one jedynie uzasadniane innymi, wcześniejszymi badaniami, które nie miały na celu ich testowania. Po drugie i najważniejsze **wyniki mojego badania wspierają tezę o centralnej roli ufności przywiązaniowej (wobec wtórnych strategii przywiązaniowych) dla jakości życia wskazywanego w literaturze, jako jeden z efektów rozwojowych przywiązania oraz działań rodzicielskich związanych z domeną ochrony. W obliczu badań wykorzystujących skale pomiaru mierzące WSP moje badanie jest jedynym znanym mi badaniem w systematyczny sposób testującym znaczenie unikania i niepokoju w porównaniu z ufnością przywiązaniową w wyjaśnianiu efektów rozwojowych dzieci.**

Konceptualizacja rodzicielstwa

Domeny socjalizacji wiążą się nie tylko z efektami rozwojowymi, ale przede wszystkim dotyczą działań rodzicielskich. Dwie z przyczyn braku oczekiwanych teoretycznie związków pomiędzy przywiązaniem dzieci a rodzicielstwem i przywiązaniem ich matek mogą wiązać się z: (1) pomijaniem w dotychczasowych badaniach niektórych **wymiarów rodzicielstwa**; oraz (2) analizą niektórych z wymiarów rodzicielstwa nie jako odrębnych wymiarów (akceptacji i odrzucenia) a całościowych indeksów (ciepła).

Jednym z wymiarów pomijanych dotychczas w nurcie rozwojowym teorii przywiązania jest **kontrola** rodzicielska (van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 2019). Składa się na nią, jako tradycyjny obszar badań w koncepcjach rodzicielstwa, *kontrola behawioralna* i *kontrola psychologiczna*. Badane w obszarze teorii przywiązania *wspieranie autonomii* przez rodzica mieści się w koncepcjach rodzicielstwa w odrębnym obszarze *rodzicielskiego wsparcia* (Barber, Stolz, Olsen, Collins, Burchinal, 2005). Kontrola rodzicielska jest szczególnie ważna w okresie adolescencji. Wtedy to wpływy kulturowe na rozwój oraz potrzeba autonomii i niezależności są większe, aniżeli we wcześniejszych okresach rozwojowych tworząc nowe wyzwania w obszarze kontroli rodzicielskiej. Zakres jej testowania przez nastolatka w relacji z rodzicem jest negocjowany. Może być to forma testowania przez niego dostępności rodzica w zakresie pełnienia przez niego roli *ufnej bazy* i *bezpiecznej przystani* (Lubiewska, Albert, Friedlmeier, Trommsdorff,

2018). Stąd, **podjęte przeze mnie badanie związku kontroli rodzicielskiej z przywiązaniem w okresie adolescencji jest unikatową odpowiedzią na postulowaną potrzebę jej badania w modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania** (van IJzendoorn i Bakermans-Kranenburg, 2019).

Drugim wymiarem badanym dotychczas relatywnie częściej w teorii przywiązania jest ciepło rodzicielskie. Jest ono analizowane najczęściej w teorii przywiązania (np. Ainsworth i in., 1978/2015), jak i w koncepcjach rodzicielstwa, np. teorii IPARTheory Rohnera (IPART; np. Rohner, 2005) jednowymiarowo. W tym ujęciu odrzucenie jest traktowane jako wskaźnik i komponent składowy akceptacji (lub odwrotnie), czasami określany jako ciepło/oziębłość (np. w skali używanej w ramach teorii IPART). Moje wcześniejsze badania wskazały na zasadność oddzielnego traktowania tych wymiarów w analizie rodzicielskich uwarunkowań rozwoju przywiązania (Lubiewska, Mayer, Albert, Trommsdorff, 2017). Wskazały one, że efekty rozwojowe ich obu na przywiązanie nastolatków mogą być nie tylko różne, ale i kulturowo zależne.

W zaproponowanym przeze mnie podejściu w sposób nowatorski i stojący w opozycji do teorii IPRT oraz zaproponowanej w niej skali *Acceptance-Rejection/Control* proponuję: (1) oddzielne traktowanie akceptacji i odrzucenia w relacji do efektów rozwojowych dziecka związanych z przywiązaniem; oraz (2) odmienną strukturę kontroli, złożonej z *kontroli behawioralnej* i *kontroli ograniczającej autonomię.* Analiza skali w tej czterowymiarowej strukturze dokonana w książce wykazała dobre parametry jej dopasowania do danych, wspierając zasadność takiej decyzji, jednocześnie jednak podważając podstawy teorii IPART.

Problem 2: Ekologiczne i kulturowe moderatory modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania w kontekście polskim

Socjalizacja (np. Grusec, Davidov, 2010) jest procesem nabywania kultury. Rodzicielstwo jest jednym z jej mechanizmów. Natomiast nisza rozwojowa przywiązania (Super, Harkness, 1986) wyznacza bezpośredni ekologiczny kontekst układu osoba-proces, w którym rozwój się dokonuje (Bronfenbrenner, 1995; Lerner, 2015). Ekologiczny model międzypokoleniowej transmisji przywiązania (np. van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 1997) dostarcza ramy do przetestowania relacji pomiędzy przywiązaniem rodziców i dzieci z uwzględnieniem rodzicielstwa, jako mechanizmu międzypokoleniowej transmisji. W tym kontekście teoretycznym przeprowadziłam dwa następne badania.

W Badaniu 2 przetestowałam model międzypokoleniowej transmisji przywiązania pomiędzy matkami i nastolatkami zapośredniczonej poprzez ich percepcję rodzicielstwa matki (Rysunek 1). Formułując hipotezy dotyczące efektu rodzicielstwa na przywiązanie nastolatków zaproponowałam dwie tezy. **Po pierwsze uważam, że w ramach normatywnego w danej kulturze rodzicielstwa rozwojowe efekty negatywnego rodzicielstwa[2], np. odrzucenia, czy ograniczania autonomii będą silniejsze, aniżeli efekty pozytywnego rodzicielstwa, np. akceptacji wspierania autonomii czy kontroli behawioralnej.** Efekty deficytu ciepła mogą dotykać bardziej, aniżeli efekty jego wysokiego poziomu. Podobne efekty mogą dotyczyć ograniczenia autonomii i jej wspierania (badanego w teorii przywiązania). Teza ta jest nowatorska i wymaga weryfikacji empirycznej. Była ona dotąd sugerowana w ramach psychologii społecznej przez Baumeistera i współpracowników (Baumeister, Bratslavsky, Finkenauer, Vohs, 2001) oraz wspomniana, acz nie badana szerzej, w obszarze normatywnego kontekstu rozwoju poza wczesnym dzieciństwem w teorii przywiązania (Berlin, Zeanah, Lieberman, 2008). **Po drugie postuluję tezę, zgodnie z którą wrażliwość rodzicielska jest kompetencją rodzicielską w zróżnicowany sposób obecną w wymiarach rodzicielstwa, takich jak akceptacja, kontrola behawioralna, czy odrzucenie i ograniczanie autonomii (*Hipoteza wrażliwości*)**. W tym zakresie oczekiwałam w mojej pracy, że odrzucenie i akceptacja są bardziej „nasycone" wrażliwością, aniżeli kontrola, a w szczególności kontrola behawioralna. Obie sformułowane tezy są nowatorskie tak w teorii przywiązania, jak i w nurcie badań nad rodzicielstwem i w połączeniu pozwalają na sformułowanie oczekiwań dotyczących efektów różnych wymiarów rodzicielstwa na rozwój przywiązania.

Wyniki testowania modelu, zaprezentowane na Rysunku 2, pokazały odmienne rodzicielskie uwarunkowania podstawowej i wtórnych strategii przywiązaniowych. Odrzucenie w relacji z matką wyjaśniało obie wtórne strategie przywiązaniowe, zaś kontrola ograniczająca autonomię niepokój nastolatków (Rysunek 2, górny panel). Wyniki te wspierają zarówno *hipotezę wrażliwości*, jak i tezę wskazującą, że to, co negatywne może mieć silniejsze efekty w rozwoju w porównaniu z tym, co pozytywne. To założenie zostało również wsparte w analizach dotyczących mediacyjnej roli rodzicielstwa (Rysunek 2, dolny panel), gdzie głównie odrzucenie matki

[2] Termin ten odnoszę tylko do normatywnego w danym kontekście kulturowym zakresu rodzicielstwa, nie włączając w jego zakres skrajnego zaniedbania analizowanego w teorii przywiązania w kontekście uwarunkowań rozwoju przywiązania zdezorganizowanego. Należy również dodać, że określenie *pozytywne rodzicielstwo* w tym kontekście jest również kulturowo zależne.

mediowało[3] związki pomiędzy wymiarami przywiązania matek i ich nastoletnich dzieci. **Moje badanie dostarczyło dowodów na to, że negatywne rodzicielstwo matki związane z jej odrzuceniem i kontrolą ograniczającą autonomię jest (1) związane z wtórnymi strategiami przywiązaniowymi oraz stanowi (2) mechanizm międzypokoleniowej transmisji przywiązania w okresie adolescencji.**

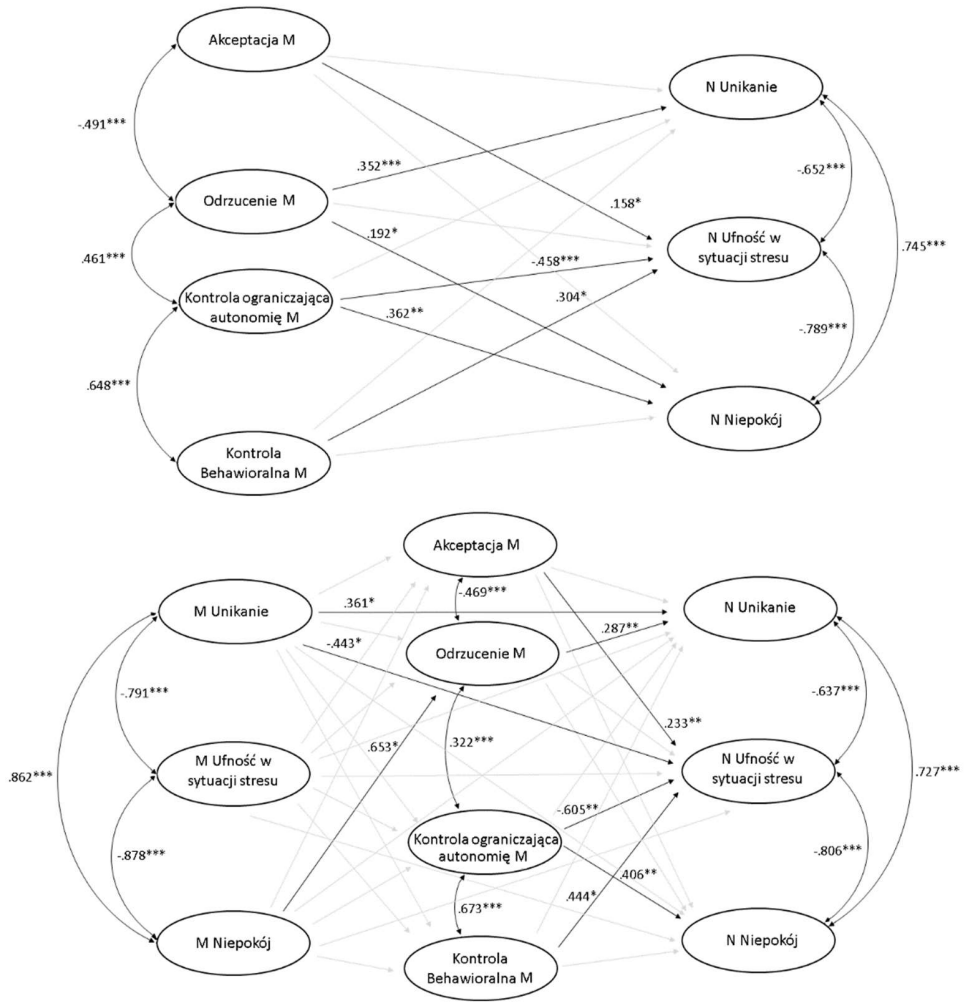

Rysunek 2. Wyniki testowania w Badaniu 2 modelu związków pomiędzy rodzicielstwem matki i przywiązaniem nastolatków (górny panel) oraz międzypokoleniowej transmisji przywiązania w relacji matek z ich nastoletnimi dziećmi zapośredniczonej przez rodzicielstwo (dolny panel).

Analizy dotyczące rodzicielskich uwarunkowań ufności przywiązaniowej nastolatków dostarczyły odmiennych wyników. Ufność nastolatków była wyjaśniana przez oba rodzaje kontroli

[3] Modele mediacyjne były testowane odrębnie, czego powody, jak i wyniki są dokładniej opisane w książce. Stąd wnioskowanie o mediacyjnej roli rodzicielstwa nie jest oparte na wynikach zaprezentowanych w modelu zobrazowanym na dolnym panelu Rysunku 2.

oraz (relatywnie najsłabiej) przez akceptację w relacji z matką (Rysunek 2). Takie wyniki nie wspierają *hipotezy wrażliwości*, niemniej **dostarczają po raz pierwszy argumentów dla tezy postulującej, że kontrola może być ważnym obszarem testowania zakresu pełnienia przez matkę roli *bezpiecznej przystani*** (Bowlby, 1969/2007) **w okresie adolescencji**.

Celem Badania 3 było przetestowanie modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania pomiędzy matkami i nastolatkami mediowanego przez rodzicielstwo matki (Rysunek 2) w odmiennych kontekstach kulturowych. Kontekst ekologiczny o (1) zróżnicowanym tradycjonalizmie był wyznaczony poprzez miejski versus wiejski rejon zamieszkania rodzin. Kontekst (2) zróżnicowany socjo-historycznie był wyznaczony poprzez zamieszkanie rodzin w regionie wschodniej versus zachodniej Polski. Zakres kulturowego zróżnicowania tego ostatniego był porównany ze wzorcem różnic pomiędzy rodzinami zamieszkującymi (3) południowe i północne regiony Polski.

W ramach analiz wstępnych w Badaniu 3 wszystkie trzy osie różnic kontekstów zamieszkania badanych rodzin zostały scharakteryzowane w zakresie różnic średnich poziomów zmiennych używanych w badaniach międzykulturowych do scharakteryzowania zróżnicowania kultur (np. indywidualizmu). Były one analizowane na poziomie próby badawczej i użyte do opisania różnic kulturowych pomiędzy trzema osiami analizowanych rejonów i regionów Polski.

Hipotezy szczegółowe w Badaniu 3 zostały sformułowane w oparciu o hipotezę dopasowania kulturowego (Friedman i in., 2010) oraz główne, raportowane we wcześniejszych badaniach, nurty różnic międzykulturowych: (1) w procesach socjalizacyjnych w mniej versus bardziej tradycyjnych kulturach świata (np. Kagitcibasi, 1996; Keller, 2014; Albert, Trommsdorff, 2014); (2) wynikających z globalnych trendów zmian społecznych w kulturach świata (Inglehart, 2008); oraz (3) w obszarze zmian społecznych w socjalizacji rodzinnej wskazanych w polskiej kulturze (Świda-Ziemba, 2000). Formułując pierwszą z nich, *hipotezę ekspresji*, oczekiwałam mniej zdystansowanych oraz nacechowanych auto-ekspresją relacji pomiędzy matkami i nastolatkami w: (1) mniej tradycyjnych regionach miejskich (versus wiejskich); oraz (2) szybciej adoptujących zmiany społeczne, będących historycznie bardziej pod wpływem kultury Zachodniej, regionach zachodniej (versus wschodniej) Polski. Dokładniej hipoteza ta zakładała, że w tych kontekstach wystąpią silniejsze związki przywiązania matek zarówno z przywiązaniem nastolatków, jak i z percepcja ich rodzicielstwa u nastolatków. Druga i związana z nią hipoteza, *hipoteza akceptacji,* formułowała oczekiwanie, że niedobór akceptacji matki w percepcji nastolatków będzie wiązał się z negatywnymi efektami związanymi z niskim poziomem ich ufności

w sytuacji stresu w zachodniej (versus wschodniej) Polsce oraz w rejonach miejskich (versus wiejskich).

Wyniki analiz wsparły obie hipotezy. Po pierwsze w rodzinach mieszkających w rejonach miejskich, ale nie wiejskich istotne były związki pomiędzy: (1) unikaniem oraz niepokojem matek i nastolatków; (2) ufnością matek i percepcją akceptacji matki przez nastolatków. Ponadto, (3) akceptacja matek wiązała się z ufnością przywiązaniową nastolatków w zachodniej, ale nie wschodniej Polsce. Związki te były również istotne w (4) modelach mediacyjnych w zachodniej, ale nie wschodniej Polsce oraz w rejonach miejskich, ale nie wiejskich.

Ponadto, różnice pomiędzy analizowanymi ekologicznymi kontekstami miejskim i wiejskim oraz wschodniej i zachodniej Polski występowały również na poziomie zmiennych kulturowych. Wspierały one zróżnicowanie socjo-historyczne wschodnich versus zachodnich, ale nie południowych versus północnych regionów Polski oraz zróżnicowanie w zakresie tradycjonalizmu rejonów miejskich i wiejskich. Dokładniej, wyniki w wielu wymiarach wsparły wniosek o większym tradycjonalizmie kulturowym rejonów wiejskich, aniżeli miejskich. Natomiast, zgodnie z moimi socjo-historycznie uzasadnionymi oczekiwaniami, w zachodniej, ale nie wschodniej, Polsce nastoletnie dzieci udzielały więcej wsparcia matce, były bardziej kolektywistyczne oraz miały wyższy poziom tak niezależnego, jak i współzależnego Ja. **Moje badanie jest pierwszym, które przetestowało różnice wewnątrzkulturowe w socjalizacji rodzinnej związanej z rozwojem przywiązania w okresie adolescencji, wspierając wniosek o bardziej nowoczesnym ale odmiennym modelu socjalizacji w zachodniej Polsce oraz w rejonach miejskich, w porównaniu ze wschodnią Polską i rejonami wiejskimi.**

Ostatnia hipoteza, *hipoteza kontroli*, formułowała oczekiwanie dotyczące negatywnych efektów kontroli ograniczającej autonomię na unikanie i niepokój przywiązaniowy nastolatków w rejonach miejskich (versus wiejskich) oraz regionie wschodniej (versus zachodniej) Polski. Hipoteza ta jednak nie została potwierdzona.

2.5. Podsumowanie oraz opis unikalnego wkładu w rozwój międzykulturowej psychologii rozwoju człowieka

Niniejsza praca jest nowatorska w kilku głównych obszarach: (1) teorii przywiązania i międzykulturowej psychologii rozwoju człowieka; (2) zastosowania metateorii relacyjnych

systemów rozwojowych; oraz (3) propozycji teoretycznego uporządkowania analizowanych konstruktów, ich nazw i relacji pomiędzy nimi oraz ich empirycznej weryfikacji.

Wkład do teorii przywiązania i międzykulturowej psychologii rozwoju człowieka

Niniejsza praca wnosi kilka nowych aspektów do tego, co wiemy w ramach teorii przywiązania na temat kontekstu jego rozwoju i pomiaru. Po pierwsze, **wyniki mojego badania wsparły empirycznie tezy o centralności** (Allen i in, 2005; Cortina, Liotti, 2010) **i zarazem odrębności** (Fraley, Shaver, 2000) **ufności przywiązaniowej w sytuacji stresu wobec wtórnych strategii przywiązaniowych opartych na unikaniu bliskości i niepokoju przywiązaniowym.**

Dodatkowo, badania te wniosły również nowe przesłanki dotyczące pierwszej propozycji jej autorów w zakresie strukturyzacji skali AAS (Collins, Read, 1990). Jej twórcy zaproponowali trójczynnikową strukturę skali, z której wycofali się pod wpływem dowodów empirycznych na rzecz dwu-czynnikowej struktury złożonej z unikania i niepokoju (Collins, 1996). Autorzy co prawda nie proponowali w strukturze skali AAS podskali ufności, a podskalę zależności, niemniej ich podskala w znacznym stopniu pokrywa się z podskalą ufności wyodrębnioną w moim badaniu. **Moje badanie ujawniło, iż do wyodrębnienia skali ufności potrzebne jest raczej podejście teoretyczne, aniżeli empiryczne**. Czynnik ufności wydaje się bowiem być zbyt „słaby", aby przebić się, jako odrębny strukturalnie czynnik, spośród wskaźników wtórnych behawioralno-afektywnych strategii przywiązaniowych. **Moje badania wykazały zarzucony przez jej autorów potencjał skali AAS, niedostępny w najpopularniejszej skali pomiaru przywiązania dorosłych ECR. Skala AAS, jako jedyna z powszechnie znanych skala umożliwia bowiem pomiar ufności przywiązaniowej obok obu wtórnych strategii przywiązaniowych**.

Ponadto, w swoim badaniu w sposób nowatorski włączyłam oba rodzaje strategii przywiązaniowych do analiz dotyczących ekologicznego modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania. Dzięki temu **wykazałam że rodzicielskie uwarunkowania rozwoju ufności w okresie adolescencji są odmienne, aniżeli te dotyczące wtórnych strategii przywiązaniowych związanych z unikaniem i niepokojem**. Podczas gdy ufność w okresie adolescencji jest uwarunkowana w znacznym zakresie pozytywnym rodzicielstwem, strategie wtórne, jak i mechanizmy międzypokoleniowej transmisji przywiązania są uwarunkowane głównie negatywnym rodzicielstwem.

Warto zauważyć też, że wyniki niniejszych badań mogą sugerować, że pomimo oparcia mechanizmów międzypokoleniowej transmisji przywiązania głównie na odrzuceniu rodzicielskim

matki, inne mechanizmy mogą brać udział w międzypokoleniowej transmisji wtórnych strategii przywiązaniowych. Wydaje się, że jednym z nich może być społeczne uczenie się poprzez modelowanie (Bandura, 1987). Jego przejawem mogą być wykazane w prezentowanych przeze mnie wynikach w nowoczesnym kontekście miejskim bezpośrednie związki pomiędzy unikaniem matek i nastolatków oraz niepokojem matek i nastolatków.

Następna grupa wniosków, ważnych dla teorii przywiązania oraz międzykulturowej psychologii rozwoju człowieka dotyczy wrażliwości ekologicznej modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania. Po pierwsze, **odmienne mechanizmy międzypokoleniowej transmisji przywiązania w okresie adolescencji zostały przeze mnie ujawnione w rodzinach zamieszkujących w środowisku miejskim, aniżeli w środowisku wiejskim. Z jednej strony wynik ten wspiera postulowane przez badaczy międzykulturowych i oczekiwane przeze mnie w kontekście polskim globalne kierunki zmian społecznych w Polsce. Z drugiej strony wyniki moich badań wskazują, że w kontekście polskim międzypokoleniowa transmisja wtórnych strategii przywiązaniowych jest silniejsza i oparta na innych mechanizmach w miastach, aniżeli na wsiach.** Należy podkreślić, że ten wzorzec różnic jest odmienny, aniżeli różnice wykazane w moim badaniu w odmiennych geograficznie regionach Polski świadcząc o odrębności analizowanych osi miasto-wieś versus regiony geograficzne Polski.

Po drugie, przeprowadzenie prezentowanych w niniejszej pracy badań jako kontynuacji poprzednich badań dostarczyło jeszcze jeden ważny wniosek, istotny tak dla teorii przywiązania, jak i kulturowej psychologii rozwoju człowieka. **W prezentowanym badaniu wykazałam, że niedobór akceptacji matki w okresie adolescencji może być bardziej „bolesny" dla nastolatków w Polsce zachodniej, w której wpływy kultury Zachodniej (typu WEIRD) są historycznie silniejsze, aniżeli w Polsce wschodniej**. W tym zakresie dopełniają one wyniki badania wcześniejszego (Lubiewska, Mayer, Albert, Trommsdorff, 2017), ujawniającego rolę akceptacji dla przywiązania nastolatków w krajach kręgu WEIRD, zaś odrzucenia w krajach nie należących do kulturowego kręgu WEIRD. **Niniejsze badanie, w kontekście wcześniejszego międzykulturowego badania, jako pierwsze wydaje się ujawniać trendy zmian społecznych w zakresie socjalizacji rodzicielskiej związanej z rozwojem przywiązania w okresie adolescencji. Wskazują one na rosnącą rolę akceptacji rodzicielskiej w rozwoju ufności przywiązaniowej nastolatków w kontekstach kulturowych zmierzających do modelu WEIRD.**

Następny nowatorski aspekt niniejszej pracy dotyczy odpowiedzi na postulat badaczy przywiązania nakłaniający do badania kontroli rodzicielskiej jako mechanizmu międzypokoleniowej transmisji przywiązania (van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 2019). Kontrola rodzicielska jest szczególnie ważna w okresie adolescencji. Jest ona też uznawana za jeden z najbardziej kulturowo zależnych wymiarów rodzicielstwa (Albert i in., 2004). Stąd zbadanie jej znaczenia w tym okresie rozwoju w kulturowo zróżnicowanych kontekstach jest cenne. Ujęcie kontroli nie tylko z perspektywy wspierania autonomii dziecka, szeroko analizowanej w podejściu rozwojowym przywiązania, ale i z perspektywy koncepcji rodzicielstwa oraz domen socjalizacji jest nowatorskim podejściem tej pracy. **Moje badania, w odpowiedzi na postulowaną w teorii przywiązania konieczność zbadania roli kontroli rodzicielskiej w modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania** (van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 2019) **ujawniły, że kontrola wiąże się z ufnością nastolatków i ich niepokojem przywiązaniowym, niemniej nie stanowi mechanizmu międzypokoleniowej transmisji przywiązania.** Ponadto, niniejsze badania dostarczyły dodatkowy, ważny dla psychologii międzykulturowej wniosek. **Wykazałam, że związek kontroli z przywiązaniem nastolatków nie jest kontekstualnie uwarunkowany. Może być to zatem wymiar rodzicielstwa zróżnicowany nie tyle poprzez różnice wewnątrzkulturowe co międzykulturowe (analizowane np. na poziomie różnych kulturowo krajów).** Należy także dodać, że badań w obszarze międzykulturowej psychologii rozwoju człowieka, w tym tych dotyczących rozwoju przywiązania jest niezmiernie mało nie tylko w Polsce, ale i w międzykulturowym nurcie badań. Badania międzykulturowe są z wielu względów wymagające, zaś **moje badania spełniły wymogi stawiane badaniom w psychologii międzykulturowej w zakresie precyzyjnego zdefiniowania kryteriów zróżnicowana międzykulturowego w polskim kontekście, jak i przetestowania oraz wykazania równoważności pomiarowej narzędzi badawczych użytych w porównywanych grupach**.

Następnym ważnym aspektem wkładu do nurtu badań międzykulturowych jest propozycja reinterpretacji *hipotezy dopasowania kulturowego* (Friedman et al., 2010). Hipoteza ta zakłada, że zachowanie, które nie jest uznawane w danej kulturze za normatywne będzie miało negatywne konsekwencje w relacjach społecznych. Moje badania wykazały jednak odmienne wyniki. Akceptacja matki wiąże się z ufnością nastolatków w kontekstach nowoczesnych zachodniej Polski, w których powinna być bardziej normatywna, aniżeli w kontekście bardziej tradycyjnej wschodniej Polski. Celem wyjaśnienia tego wyniku **proponuję w pracy rozszerzenie hipotezy**

dopasowania kulturowego (Friedman i in., 2010) **o tezę zakładającą, że w kontekstach kulturowych, w których mamy do czynienia z promowaniem określonego rodzaju zachowań pozytywnych (np. przez mass media) subiektywny ich niedobór w bliskich relacjach może nieść ze sobą negatywne konsekwencje**. W kulturach nowoczesnych, zbliżających się do modelu kulturowego WEIRD, ekspresja akceptacji rodzicielskiej w relacji z (nastoletnim) dzieckiem jest zjawiskiem nowym (obecnym najwyżej od kilku dekad) i szeroko promowanym jako pożądany model rodzicielstwa. W tym kontekście odczuwany przez nastolatka niedobór jawnie i bezpośrednio wyrażanej akceptacji matki może nieść ze sobą negatywne konsekwencje. W analizach zaprezentowanych w pracy może być to widoczne na poziomie związku akceptacji z ufnością przywiązaniową nastolatków w zachodniej, lecz nie wschodniej Polsce.

Podsumowując należy podkreślić, że analiza wewnątrzkulturowych różnic związanych z rodzicielską socjalizacją była niezwykle trudnym zadaniem w zakresie: (1) określenia kryteriów, względem których różnice międzykulturowe mogą być wyznaczone; oraz (2) formułowania szczegółowych hipotez badawczych. **Wskazanie (1) kulturowego tradycjonalizmu, (2) kierunków zmiany społecznej w relacjach pomiędzy rodzicem i nastoletnim dzieckiem oraz (3) wewnątrzkulturowych uwarunkowań socjo-historycznych, jak i sformułowanie na ich podstawie hipotez badawczych jest propozycją pionierską i może posłużyć za punkt wyjścia dla następnych badań w psychologii i poza nią.**

Metaperspektywa relacyjnych systemów rozwojowych

Do stworzenia metasyntezy teorii i koncepcji połączonych przeze mnie celem analizy kulturowych rodzicielskich uwarunkowań rozwoju przywiązania w okresie adolescencji posłużyłam się metateorią relacyjnych systemów rozwojowych (RDS; np. Lerner, 2015). Podejście to jest niezwykle wymagające z wielu powodów. Wymaga ono przekroczenia redukcjonizmu tak teoretycznego, jak i metodologicznego. Ponadto, realizacja postulatów wyrażonych w tym podejściu wymaga uruchamiania wielkich zasobów. Zwykle zatem to podejście jest stosowane na poziomie metaanalizy i podsumowania wielu jednostkowych badań. Zatem w niniejszej pracy zastosowanie podejścia RDS mogło udać się jedynie częściowo. Sukcesem w zastosowaniu metaperspektywy RDS w mojej pracy jest pokonanie redukcjonizmu teoretycznego poprzez integrację wielu koncepcji niższego (teoria przywiązania i koncepcje rodzicielstwa) oraz wyższego (koncepcja domen socjalizacji) rzędu w szerokim badaniu rodzicielskich uwarunkowań rozwoju przywiązania w okresie adolescencji. Do pewnego stopnia udała się również próba dynamicznego

ujęcia badanych zjawisk: (1) przywiązanie i rodzicielstwo zostały opisane w sposób dynamiczny; (2) przeanalizowane zostało fenomenologiczne doświadczenie[4] rodzicielstwa matki przez nastolatków; oraz (3) została poddana analizie interakcja kontekstu ekologicznego z rodzicielstwem i charakterystykami dziecka (płeć). Warto podkreślić, że **próba zaangażowania przeze mnie podejścia RDS jest jedyną znaną mi w polskiej literaturze próbą zmierzenia się z takim zadaniem, zatem może stanowić punkt odniesienia dla prób następnych.**

Propozycja porządkowania procesów, konstruktów i ich nazw

Nowatorski wymiar niniejszej pracy wiąże się z próbą uporządkowania chaosu napotkanego w trakcie analiz dotyczących głównych konstruktów, narzędzi ich pomiaru oraz procesów omawianych i testowanych w niniejszej pracy. Jednym z takich problematycznych konstruktów jest przywiązanie, w którego strukturze badacze nurtu przywiązania umieszczają i mieszają w nim tak centralne, jak i mniej centralne jego wskaźniki. Moja teoretycznie prowadzona próba ich strukturyzacji w ramach skali AAS oraz jej przetestowania jest jedną z niewielu znanych mi prób. Do tego jej weryfikacja w ramach modelu międzypokoleniowej transmisji przywiązania jest z tego, co wiem, unikatowa.

Następnym problematycznym konstruktem jest wrażliwość rodzicielska. Jest on badany od czasów Ainsworth, niemniej zawiera wiele komponentów składowych co znajduje odzwierciedlenie w pięćdziesięciu istniejących skalach jej pomiaru (Mesman, Emmen, 2013). Dotychczasowe próby ich uporządkowania miały charakter empiryczny i nie doprowadziły dotąd do spójnych wniosków (np. Nievar, Becker, 2007). W prezentowanej pracy podjęłam się próby uporządkowania tych wskaźników z perspektywy teoretycznej, kierując się ich sytuacyjnymi lub pozasytuacyjnymi bardziej trwałymi uwarunkowaniami. **Proponuję nowatorskie uporządkowanie struktury wrażliwości rodzicielskiej grupując jej komponenty w ramach *systemu wykonawczego opieki*, oraz bardziej zgeneralizowanych *nastawień i postaw wobec dziecka*.** System wykonawczy opieki jest związany z sytuacyjną aktywizacją behawioralnego systemu opieki u rodzica. Zgeneralizowane postawy dotyczą bardziej ogólnych nastawień rodzica, związanych np. z akceptacją dziecka, czy poszanowaniem dziecka jako autonomicznego partnera interakcji. **Opisane przeze mnie grupy wymiarów wrażliwości rodzicielskiej łączą wymiary rodzicielstwa (nurt rodzicielstwa) z wymiarami wrażliwości wskazanymi przez Ainsworth w**

[4] Na tyle, na ile pozwalają na to ilościowe skale samo-opisowe.

teorii przywiązania. Dodatkowo, są one ulokowane przeze mnie w odmiennych domenach socjalizacji. Integracja tych podejść i uporządkowanie wskaźników wrażliwości rodzicielskiej może wnieść nową i szerszą perspektywę do teorii przywiązania dotyczącą wrażliwości rodzicielskiej.

Następną grupą konstruktów, których uporządkowania się podjęłam w pracy jest ciepło oraz kontrola rodzicielska w propozycji zaproponowanej w ramach teorii IPARTheory (Rohner, 2005). **Wbrew autorowi skali rodzicielstwa i teorii IPARTheory** (np. Rohner, 2005; Rohner, Cournoyer, 1994)**, zaś w oparciu o przesłanki tak teoretyczne, jak i empiryczne, dokonałam restrukturyzacji skali i rekonceptualizacji rodzicielstwa proponowanej w IPARTheory wykazując empirycznie zasadność zaproponowanego podejścia.**

Inną nowatorską propozycją przedstawioną w pracy jest doprecyzowanie konstruktu niszy rozwojowej Super i Harkness (1986), które może być przydatne w wąskim obszarze badań nad rozwojem przywiązania. **W oparciu o najnowszą literaturę tematu sformułowałam propozycję restrukturyzacji komponentów oraz zawężenia obszaru *niszy rozwojowej* do *niszy rozwojowej przywiązania*.** To w jej ramach (obok socjalizacji) osadzam w pracy analizę wpływów kulturowych na przywiązanie nastolatków.

Nazewnictwo kluczowych pojęć w teorii przywiązania (np. *bezpieczna przystań* czy *obiekt przywiązania*) jest tłumaczone na język polski w niejednolity sposób. **Bazując na teorii przywiązania oraz konsultacjach z jej czołowymi badaczami zaproponowałam w pracy ujednolicenie terminologii kluczowej dla teorii przywiązania, uzasadniając nazwę każdego z terminów. Jest to pierwsza znana mi na gruncie polskim spójna próba podjęta w tym zakresie.**

2.6. Zastosowania wyników badań

Zaprezentowane w pracy wyniki analiz mogą mieć zastosowanie w programach treningowych i interwencyjnych opartych na teorii przywiązania i koncepcjach rodzicielstwa. Programy dotychczas istniejące powstają zwykle w kulturach zachodnich i są tłumaczone oraz implementowane w odmiennych kontekstach kulturowych (np. powstały w Holandii *Videofeedback Intervention to Promote Positive Parenting and Sensitive Discipline*). Niemniej ich trafność kulturowa nie jest analizowana. **Uważam, że bez skrojenia tego rodzaju programów na miarę kultury i kontekstu ekologicznego będziemy skazani raczej na odtwarzanie**

programów, aniżeli na optymalizację ich efektywności. Wyniki moich badań pokazują kierunki tworzenia tego rodzaju programu interwencyjnego w kontekście polskim oraz jego kontekstualne wymagania.

Ponadto, wyniki prezentowanych w książce badań pokazują kierunek trendów zmian społecznych związanych z socjalizacją w polskim kontekście. Mogą być one oparte na rosnącej popularności zachodniego modelu rodzicielstwa promującego pozytywne rodzicielstwo charakteryzujące się wysoką ekspresją ciepła rodzicielskiego. Model ten może wypierać tradycyjny dla polskiej kultury krytycyzm jako narzędzie socjalizacji dzieci. **W kontekście polskim skuteczne interwencje skierowane na ufność przywiązaniową nastolatków powinny opierać się na zwiększeniu ekspresji akceptacji rodzicielskiej przez matki oraz zmniejszaniu zakresu ograniczania przez nie autonomii nastolatków przy rozsądnej kontroli behawioralnej. Ponadto, programy te powinny w nowoczesnych kontekstach socjalizacyjnych (np. miast) być ukierunkowane na pracę zarówno z matkami, jak i ich nastoletnimi dziećmi. U podstaw tego wskazania leży niebezpieczeństwo możliwości bezpośredniego modelowania przez nastolatka w relacji z matką wtórnych emocjonalno-behawioralnych strategii przywiązaniowych opartych na unikaniu i niepokoju dotyczącym bliskich relacji**.

3. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Główny nurt dotychczas prowadzonych przeze mnie badań dotyczył analizy kontekstu rozwoju przywiązania w okresie adolescencji oraz jego pomiaru. Celem integracji badaczy przywiązania w Polsce zainicjowałam i wraz ze współpracownikami zorganizowałam w 2015 roku *I Ogólnopolską Konferencję o Przywiązaniu*. Ponadto, zainicjowałam powstanie, jak i jestem prezesem *Polskiego Oddziału Towarzystwa Badań nad Emocjami i Przywiązaniem – SEAS Polska* (*Society for Emotion and Attachment Studies*). Stowarzyszenie to zorganizowało dotychczas dwa warsztaty oraz szkolenia poświęcone rozwojowi i pomiarowi przywiązania. Gośćmi tej konferencji oraz warsztatów byli czołowi badacze przywiązania (Marinus van IJzendoorn, czy Klaus i Karin Grossmann), zaś warsztaty przedkonferencyjne zostały poświęcone treningowi w zakresie jednego z programów interwencyjnych opartych na przywiązaniu (*Video-feedback Intervention to Promote Positive Parenting and Sensitive Discipline*). Ważnym osiągnięciem jest mój dotychczasowy udział w międzynarodowych projektach badawczych poświęconych relacjom

międzypokoleniowym oraz przywiązaniu. Jeden z nich jest przeze mnie kierowany w ramach grantu NCN i dotyczy kulturowych uwarunkowań rodzicielstwa i przywiązania w trzech krajach (opisany w p. 3.1). Badania w nim podjęte dostarczą narzędzi pomiaru przywiązania dzieci i rodzicielstwa, które będą kulturowo dopasowane do zróżnicowanych kontekstów kulturowych, co jest ograniczeniem powszechnie stosowanych skal pomiarowych. Wstępne analizy wyników wydają się ukazywać międzykulturowe różnice w modelach rodzicielstwa matek związanego z rozwojem przywiązania dzieci w okresie preadolescencji.

Poza omówionym osiągnięciem należy wymienić szereg badań przeprowadzonych przeze mnie we współpracy z polskimi i zagranicznymi badaczami. Wiążą się one z analizami w obszarze pomiaru przywiązania i rodzicielstwa, oraz analizami międzykulturowymi dotyczącymi kontekstu rozwoju w okresie adolescencji.

3.1. Psychometria: Narzędzia pomiaru przywiązania oraz rodzicielstwa

Moje wcześniejsze badania w znacznym stopniu koncentrowały się na pomiarze zarówno przywiązania, jak i (ostatnio) rodzicielstwa. W tym zakresie dokonałam wraz ze współpracownikami **polskiej adaptacji skali** *Experience in Close Relationships-Revised* (Lubiewska i in, 2016a) oraz analizy jej **równoważności pomiarowej** w różnych grupach (Lubiewska i in., 2016b). Ponadto, opisałam podstawy teoretyczne (Lubiewska, 2018) oraz zaproponowałam skalę służącą do pomiaru ambiwalencji przywiązaniowej. Skala ta jest nowatorska. Z jednej strony w zakresie podjęcia się pomiaru **ambiwalencji** przywiązaniowej, która dotychczas była zbadana jedynie raz w obszarze kwestionariuszowego pomiaru przywiązania. Z drugiej strony - skala ta opiera się na siatce mierzącej w tym samym momencie sprzeczne ze sobą tendencje emocjonalno-motywacyjno-behawioralne wobec partnera w związku romantycznym. Jest to rozwiązanie w pełni nowatorskie. W innym ważnym badaniu (Lubiewska, van de Vijver, 2019) podjęłam się wraz ze współpracownikiem analizy **pomiaru przywiązania** skali AAS w trzech pokoleniach rodzin, dokonując jego operacjonalizacji w kategoriach **stylów versus wymiarów**. Wyniki tego badania, przeprowadzonego z użyciem **metod taksometrycznych**, podważyły zasadność operacjonalizacji różnic indywidualnych w przywiązaniu w kategoriach stylów oraz wykazały, że podejście dymensjonalne jest empirycznie bardziej trafne, aniżeli podejście kategorialne. **Jest to dopiero piąte taksometryczne badanie na świecie w tym zakresie i jedyne testujące ten problem w trzech pokoleniach nieamerykańskich rodzin.**

Ponadto, aktualnie kieruję i realizuję wraz z zespołem międzynarodowy projekt badawczy pt. ***Połączenie podejścia emic i etic w badaniu zachowań rodzicielskich i przywiązania*** (*CEE-PaAtt*; grant NCN OPUS, 10 2015/19/B/HS6/02881 we współpracy z Głogowską, Sumerem i van de Vijverem). W jego ramach łączymy podejście *emic* i *etic* celem stworzenia skali pomiaru rodzicielstwa ważnego w rozwoju przywiązania dzieci w **Turcji, Holandii i Polsce**. W każdym kraju przeprowadziliśmy kulturowo wrażliwe wywiady z matkami na temat ich strategii rodzicielskich i zachowań w sytuacjach aktywizujących system przywiązania u dzieci (podejście *emic*). Na tej podstawie stworzyliśmy skale pomiaru rodzicielstwa w okresie preadolescencji, których wyniki badania porównujemy aktualnie z wynikami badania przy użyciu powszechnie stosowanych i znanych (zachodnich) skal pomiarowych (podejście *etic*). **Wyniki wstępnych analiz ukazują zakres wrażliwości pomiaru rodzicielstwa na działanie czynników kulturowych. Badania te wskazują również na odmienne modele rodzicielstwa związanego z rozwojem przywiązania w Polsce, Turcji i Holandii**.

Poza pracą dotyczącą konkretnych skal pomiarowych, wraz z Głogowską (Lubiewska, Głogowska, 2018) przybliżyłam w Polsce metodę **analizy ekwiwalencji pomiarowej** skal. Ta metoda analizy danych jest wykorzystywana w psychologii międzykulturowej i może być również, jak wykazały prezentowane w niniejszej pracy badania, przydatna w badaniach w zakresie psychologii rozwoju człowieka.

3.2. Ekologiczny model międzypokoleniowej transmisji przywiązania

Badania prowadzone w obszarze międzypokoleniowej transmisji przywiązania stały się inspiracją do podjętych w prezentowanej pracy analiz. Jedno z tych badań wykazało moderacyjny efekt klimatu rodziny na siłę związków rodzicielstwa matek i ojców z unikaniem i niepokojem przywiązaniowym nastolatków (Lubiewska, Albert, Friedlmeier, Trommsdorff, 2018). W innym badaniu wykazałam wraz ze współautorem mediacyjną rolę przywiązania matek w relacji pomiędzy ich stresem rodzicielskim i zadowoleniem z życia (Lubiewska, Derbis, 2016). Następne z badań (Lubiewska, 2012) testowało oraz wykazało moderacyjny efekt rozpoczęcia pełnienia przez polskie matki roli macierzyńskiej przed i po 1989 roku (wyznaczającym początek transformacji ustrojowej i gwałtownych zmian społecznych) na związki przywiązania nastolatków, ich babć i matek oraz związek rodzicielskiego odrzucenia matek z ich przywiązaniem oraz przywiązaniem nastolatków (wskazywanymi przez globalny indeks przywiązania). Badanie to

ujawniło rolę babć oraz brak międzypokoleniowej transmisji przywiązania w rodzinach matek młodszych, w porównaniu z matkami starszymi.

Następne dwa badania dotyczyły ekologicznych i kulturowych uwarunkowań relacji pomiędzy rodzicielstwem matek i przywiązaniem nastolatków. Ich wyniki stały się bezpośrednią inspiracją do przeprowadzenia prezentowanych badań. Jedno z nich, porównujące wyniki analiz w 10 krajach, wykazało, że: (1) akceptacja rodzicielska matki wiąże się z przywiązaniem nastolatków (wskazywanym przez globalny indeks) w krajach typu WEIRD; (2) odrzucenie w krajach nie-WEIRD; zaś (3) kontrola ograniczająca autonomię w krajach postkomunistycznych (Lubiewska, Mayer, Albert, Trommsdorff, 2017). Następne badanie (Lubiewska, Głogowska, Derbis, 2017) analizujące relacje pomiędzy przywiązaniem matek i nastolatków (globalny indeks), mediowane przez ciepło matki (indeks akceptacji i odrzucenia) i jej kontrolę ograniczającą autonomię, wykazało moderacyjny efekt zamieszkania rodzin w rejonach miejskich i wiejskich.

Poza wspomnianymi raportami z badań opublikowałam również analizę dokonującą przeglądu oraz podsumowującą stan wiedzy w zakresie międzypokoleniowej transmisji przywiązania w tradycjach społecznej i rozwojowej teorii przywiązania (Lubiewska, 2013). Ponadto, przygotowałam również publikację, pod moją redakcją, dotyczącą wybranej problematyki przywiązania (Lubiewska, 2017).

3.3. Relacje międzypokoleniowe w perspektywie międzykulturowej

Część prowadzonych przeze mnie badań dotyczyła relacji międzypokoleniowych w kontekście kulturowym. W tym zakresie analizowane były relacje pomiędzy rodzicami i dziećmi oraz pomiędzy nauczycielami i uczniami.

Relacje pomiędzy satysfakcją z życia nastolatków i ich akceptacją rówieśniczą i relacjami z rodzicami były analizowane w kontekście wartości rodzinnych w 11 krajach w ramach projektu VOC (Schwarz i in., 2012). Wyniki tego badania wykazały, że relatywnie wysoki w danym kraju poziom wartości rodzinnych w analizowanych kulturach wiąże się z mniejszym znaczeniem akceptacji rówieśniczej dla zadowolenia z życia u nastolatka. Inne międzykulturowe badanie (Sabatier, Mayer, Friedlmeier, Lubiewska, Trommsdorff, 2011) również poddało analizie zadowolenie z życia nastolatków, wykazując, że jest ono związane z ich religijnością poprzez

poziom orientacji rodzinnej w większym stopniu w religijnych kontekstach kulturowych Polski i USA, aniżeli w mniej religijnych kontekstach Francji i Niemiec.

Dwa nurty badań i analiz dotyczyły nieco odmiennej problematyki. Analiza tożsamości i rodzicielstwa w kontekście problemów internalizacyjnych i eksternalizacyjnych nastolatków została podjęta w badaniu Seiffge-Krenke i współpracowników (2018), które wykazało kulturowo-specyficzne i zależne od płci wzorce symptomów internalizacyjnych w siedmiu krajach. W innym nurcie analiz, w ramach aplikacyjnego programu Leonardo da Vinci wraz z partnerami analizowaliśmy relacje nauczyciel-dzieci oraz ich kontekst kulturowy. Celem tych działań było stworzenie programu interwencyjnego zwiększającego świadomości dzieci w zakresie substancji toksycznych w Turcji, Szwecji i Polsce (Cakmak-Demircigil i in., 2013). Program ten został poddany implementacji w szkołach podstawowych w analizowanych krajach.

4. Literatura

Albert, I., Trommsdorff, G. (2014). The role of culture in social development over the life span: An interpersonal relations approach. *Online Readings in Psychology and Culture*, *6*, 1-28.

Albert, I., Trommsdorff, G. Mishra, R. (2004). Parenting and adolescent attachment in India and Germany 1, 97–108. W: G. Zheng, K. Leung, J.G. Adair (Red.), *Perspectives and progress in contemporary cross-0cultural psychology: Selected papers from the Seventeenth International Congress of the International Association for Cross-cultural Psychology* (s. 97-107). Beijing, China: China Light Industry Press.

Allen, J. G., Stein, H., Fonagy, P., Fultz, J., Target, M. (2005). Rethinking adult attachment: A study of expert consensus. *Bulletin of the Menninger Clinic*, *69*, 59–80. doi: 10.1521/bumc.69.1.59.62266.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., Wall, S. N. (1978/2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. New York, NY – London: Routledge.

Bandura, A. (1987). *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa: PWN.

Barber, B. K., Stolz, H. E., Olsen, J. A., Collins, W. A., Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *70*, 1–137.

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C., Vohs, K. D. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, *5*, 323–370. doi: 10.1037//1089-2680.5.4.323.

Berlin, L. J., Zeanah, C. H., Lieberman, A. F. (2008). Prevention and intervention programs for supporting early attachment security. W: J. Cassidy, P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*, (s. 45–761). New York, NY: Guilford Press.

Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through space and time: A future perspective. In: P. Moen, G. H. Elder, Jr. & K. Lüscher (Eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (s. 619-647). Washington, DC, US: American Psychological Association.

Boski, P. (2009). *Kulturowe ramy zachowań społecznych*. Warszawa: Academica.

Bowlby, J. (1969/2007). *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Cakmak-Demircigil, G., Demirhan-Iscan, C., Kadioglu, E., Hazir Bikmaz, F., Cok, F., Cakir, H.,Karaarslan, A., Gurer-Orhan, H., Orhan, H., Karahalil, B., Aydin, A., Sybilski, W., Lubiewska, K., Ok, B., Orberg, J., Malmfors, T. (2013). Raising the awareness on chemicals in children: Developing and piloting of a teaching material. *Ankara University*, *Journal of Faculty of Educational Sciences*, *46*, 225-248.

Collins, N. L., Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, *58*, 644–663.

Collins, N. L. (1996). Working models of attachment: Implications for explanation, emotion, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, *71*, 810–832.

Cortina, M., Liotti, G. (2010). Attachment is about safety and protection, intersubiectivity is about sharing and social understanding. *Psychoanalytic Psychology*, *27*, 410–441.

Fraley, R. C., Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversities, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, *4*, 132–154.

Friedman, M., Rholes, W. S., Simpson, J., Bond, M., Diaz-Loving, R., & Chan, C. (2010). Attachment avoidance and the cultural fit hypothesis: A cross-cultural investigation. *Personal Relationships*, *17*, 107–126. doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01256.x.

Grusec, J. E., Davidov, M. (2010). Integrating different perspectives on socialization theory and research: A domain-specific approach. *Child Development*, *81*, 687–709.

Henrich, J., Heine, S. J., Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, *33*, 61–135.

Inglehart, R. F. (2008). Changing values among Western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, *31*(1–2), 130–146. doi: 10.1080/01402380701834747.

Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures. A view from other side*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Keller, H. (2014). Introduction: Understanding relationships – what we would need to know to conceptualize attachment as the cultural solution of a universal developmental task. W: H. Otto, H. Keller (red.), *Different facets of attachment. Cultural variations on a universal human need*, (s. 1–26). Cambridge: Cambridge University Press.

Koehn, A. J., Kerns, K. A. (2018). Parent-child attachment: Meta-analysis of associations with parenting behaviors in middle childhood and adolescence. *Attachment & Human Development*, *20*, 378–405.

Lerner, R. M. (2015). Promoting positive human development and social justice: Integrating theory, research and application in contemporary developmental science. *International Journal of Psychology*, *50*(3), 165–173. doi: 10.1002/ijop.12162.

Linke, B. (1998). Obraz mieszkańców Śląska Opolskiego na łamach prasy regionalnej. Tożsamość grupowa, relacje międzygrupowe, modele współistnienia. W: K. Frysztacki (red.), *Polacy, Ślązacy, Niemcy: Studia nad stosunkami społeczno-kulturowymi na Śląsku Opolskim*, (s. 75–119). Kraków: Universitas.

Lubiewska, K. (2012). Attachment transmission across three generations in the context of socio-political transformation in Poland. *Cognition, Brain, Behavior*, *XVI*, 213–239.

Lubiewska, K. (2013). Attachment Intergenerational Transmission: Limitations of findings on parent-child congruence. W: I. Albert, D. Ferring (red.), *Intergenerational relations in society and family: European perspectives*, (s. 87–102). London: Policy Press.

Lubiewska, K. (2018). Attachment ambivalence: The concept, psychological importance, and measurement issues. W: I. Albert, E. Abbey, J. Valsiner (red.), *Cultural psychology of transgenerational family relations: Investigating ambivalence*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.

Lubiewska, K. (Red.) (2017). *Przywiązanie. Związki intymne, osobowość oraz problematyka kliniczno-terapeutyczna*. Bydgoszcz: Wyd. UKW.

Lubiewska, K,. Albert, I., Friedlmeier, W., Trommsdorff, G. (2018). Relations between parenting and adolescent's attachment in families differing in solidarity patterns. *Social Development*, *27*, 984–1000.

Lubiewska, K., Derbis, R. (2016). Relations between parenting stress, attachment, and life satisfaction in mothers of adolescent children. *Polish Journal of Applied Psychology*, *14*, 87–112.

Lubiewska, K., Głogowska, K. (2018). Zastosowanie analizy równoważności pomiarowej w badaniach psychologicznych. *Polskie Forum Psychologiczne*, *23*(2), 330–356.

Lubiewska, K., Głogowska, K., Derbis, R. (2017). Wewnątrzkulturowe uwarunkowania międzypokoleniowej transmisji przywiązania w adolescencji. *Czasopismo Psychologiczne*, *23*, 43–57.

Lubiewska, K., Głogowska, K., Mickiewicz, K., Wojtynkiewicz, E., Wiśniewski, C., Izdebski, P. (2016a). Skala Experiences in Close Relationships-Revised: Struktura, rzetelność oraz skrócona wersja skali w polskiej próbie. *Psychologia Rozwojowa*, *21*, 49–63. doi: 10.4467/20843879PR.16.004.4793.

Lubiewska, K., Mayer, B., Albert, I., Trommsdorff, G. (2017). Culture-informed perspective on relations between adolescent's attachment and perception of maternal parenting. Presentation during the *46th Annual Meeting of the Society for Cross-Cultural Psychology*, New Orlean, March, 1–4 .

Lubiewska, K., Wyrzykowska, E., Głogowska, K., Mickiewicz, K., Wiśneiwski, C., Izdebski, P. (2016b). Ekwiwalencja pomiarowa skali *Experience in Close Relationships-Revised* w grupach zróżnicowanych pod względem wieku oraz płci badanych. *Przegląd Psychologiczny*, *59*(4), 245-262.

Lubiewska, K., van de Vijver, A. J. R. (2019). Attachment categories or dimensions: The Adult Attachment Scale across three generations in Poland. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1-27. doi: 10.1177/0265407519860594

Mesman, J., Emmen, R. A. G. (2013). Mary Ainsworth's legacy: a systematic review of observational instruments measuring parental sensitivity. *Attachment & Human Development*, *15*, 485–506. doi: 10.1080/14616734.2013.820900.

Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. New York, NY: Guilford Press.

Nievar, M. A., Becker, B. J. (2007). Sensitivity as a privileged predictor of attachment: A second perspective on De Wolff and van IJzendoorn's meta-analysis. *Social Development*, *17*, 102–114.

Rohner, R. P. (2005). *Parental Acceptance-Rejection/Control Questionnaire (PARQ / Control): Test manual*. W: R. P. Rohner, A. Khaleque (Red.), *Handbook for the study of parental acceptance and rejection*, (pp. 137–186). Storrs, CT: Rohner Research Publications.

Rohner, R. P., Cournoyer, D. E. (1994). Universals in youths' perceptions of parental acceptance and rejection: Evidence from factor analyses within eight sociocultural groups worldwide. *Cross-Cultural Research*, *28*, 371–383.

Sabatier, C., Lannegrand-Willems, L. (2005). Transmission of Family Values and Attachment: A French Three-Generation Study. *Applied Psychology*, *54*(3), 378–395.

Sabatier, C., Mayer, B., Friedlmeier, M., Lubiewska, K., Trommsdorff (2011). Religiosity, family orientation, and life satisfaction of adolescents in four countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *42*(8), 1375-1393.

Schwarz, B., Mayer, B., Trommsdorff, G., Ben-Arieh, A., Friedlmeier, M., Lubiewska, K., Mishra, R., Peltzer, K. (2012). Does the importance of parent and peer relationships for adolescents' life satisfaction vary across cultures? *Journal of Early Adolescence*, *32*(1), 55-80, 1-26.

Seiffge-Krenke I·, Besevegis E., Chau C., Cok F, Lannegard-Willems L, Lubiewska K., Rohail I. (2018). Identitätsentwicklung, Familienbeziehungen und Symptombelastung bei Jugendlichen aus sieben Ländern [Identity Development, Family Relations, and Symptomatology in Adolescents from Seven Countries]. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatr*ie*, 67*, 639-656.

Super, C. M., Harkness, S. (1986). The developmental niche: A conceptualization at the interface of child and culture. *International Journal of Behavioral Development*, *9*(4), 545–569.

Świda-Ziemba, H. (2000). *Młodzież końca tysiąclecia: Obraz świata i bycia w świecie*. Warszawa: ISNIS UW.

Trommsdorff, G., Nauck, B. (Red.) (2005). *The value of children in cross-cultural perspective. Case studies from eight societites*. Lengerich: Pabst Science Publishers.

van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J. (1997). Intergenerational transmission of attachment: A move to the contextual level. W: J. Atkinson, K. J. Zucker (red.), *Attachment and Psychopathology*, (s. 135–170). New York, NY: Guilford Press.

van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J. (2019). Bridges across the intergenerational transmission of attachment gap. *Current Opinion in Psychology*, *25*, 31–36.